

УДК 343.132(477)

І. В. Сервецький
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри спеціальної техніки
та оперативно-розшукової діяльності
Національної академії Служби безпеки України

О. Л. Назаренко
аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ СПІВРОБІТНИКІВ (ПРАЦІВНИКІВ) ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Складні соціально-економічні умови, в яких сьогодні відбувається розвиток українського суспільства, впливають не лише на рівень життя, а й на психічне здоров'я, емоційний стан його громадян.

Актуальність теми обумовлена тим, що за офіційною статистикою нині в Україні більше 8 000 співробітників Служби безпеки України є учасниками Антитерористичної операції на сході нашої держави. Участь у військових діях – це наявність бойових травм, розвиток посттравматичного стресового розладу, а тому питання реабілітації співробітників (працівників) оперативних підрозділів Служби безпеки України є надзвичайно актуальним.

Дослідженням проблем та окремих аспектів соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців займалися такі відомі науковці: А. Анцупов, Т. Золотарьова, Дж. Келлі, В. Мясичев, А. Пищелко, Дж. Роттер, Г. Саліван, В. Франкл, К. Роджерс, А. Шепилов, К. Абульханова-Славська, Л. Божович, В. Знаків, В. Іванников, Л. Китаєв-Смик, Н. Тарабріна, Л. Терехова, З. Фрейд, Р. Лазарус, А. Бравее, В. Гічун, В. Ковтун, О. Коржиков; С. Захарик, І. Ліпатов, Т. Пароянц, В. Попов, В. Стасюк, В. Доморацький, Н. Крилов та інші.

Попри велику кількість досліджень, проблема соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців є актуальною, оскільки наявність Антитерористичної операції та складних соціально-економічних умов негативно впливають на особистість військовослужбовців, ускладнюють, а іноді унеможливають здійснення оперативно-службової діяльності і нормальної життєдіяльності.

Метою статті є вивчення проблеми соціально-психологічної реабілітації співробітників (працівників) оперативних підрозділів Служби безпеки України в сучасних умовах.

Оперативно-службова діяльність співробітників (працівників) оперативних підрозділів Служби безпеки України характеризується впливом на психіку різних стресових факторів, що зумовлено

специфікою діяльності Служби безпеки України як державного правоохоронного органу спеціального призначення. Тривалість впливу, а також психотравмуючий характер цих стресорів може призвести до виникнення змін у психіці співробітників (працівників), які знижують ефективність їх оперативно-службової діяльності.

В умовах постійного зростання числа учасників бойових дій – співробітників (працівників) оперативних підрозділів Служби безпеки України, проведення комплексу заходів з відновлювального лікування і подальшої соціальної інтеграції таких осіб в суспільстві є одним із пріоритетних напрямків соціальної політики держави.

Процес соціальної інтеграції в суспільстві дослідники називають соціально-психологічною реабілітацією, що є різновидом психологічної допомоги. На думку А. Караяні, соціально-психологічна реабілітація спрямована на відновлення втрачених (порушених) психічних можливостей і здоров'я військовослужбовців [1].

Що стосується реабілітації, то більшість дослідників розуміють її як систему державних соціально-економічних, медичних, професійних, педагогічних, психологічних та інших заходів, спрямованих на попередження тимчасової або стійкої втрати працездатності та на якомога швидше повернення хворих і осіб з інвалідністю в суспільство і до суспільно корисної праці.

В. Лесков визначає соціально-психологічну реабілітацію учасників бойових дій як систему психологічних, психотерапевтичних і психолого-педагогічних заходів, що спрямовані на відновлення психічного здоров'я, порушених психічних функцій і станів, особистісного та соціального статусу військовослужбовців, які брали участь у бойових діях в районах військових конфліктів [2, с. 16].

Соціально-психологічна реабілітація – це комплекс заходів, спрямований на відновлення людини в правах, соціальному статусі, здоров'ї та працездатності.

Мета соціально-психологічної реабілітації – забезпечення соціалізації особистості та віднов-

лення її до колишнього рівня. У цьому разі ідеться про відновлення не тільки здоров'я, а й соціального статусу особистості, правового положення, морально-психологічної рівноваги, впевненості в собі [3, с. 108].

Основними завданнями соціально-психологічної реабілітації є такі: визначення ступеня та характеру розладів психіки, індивідуально-особистісних особливостей поведінки військовослужбовців [2, с. 16].

Соціально-психологічна реабілітація є найважливішим елементом відновлення психічної рівноваги. Основними принципами соціально-психологічної реабілітації є такі:

1) принцип максимальної наближеності реабілітаційних заходів до запитів і потреб кожного учасника реабілітаційного процесу;

2) принцип невідкладності, що полягає у наданні психологічної допомоги відразу після виявлення психічних розладів;

3) принцип єдності психосоціальних і психофізіологічних методів впливу (єдність реабілітації та лікування);

4) принцип послідовності та ієрархічності реабілітаційних заходів;

5) принцип різнобічності (різноплановості) зусиль;

6) принцип партнерства, співпраці. Побудова реабілітаційного впливу повинна бути такою, щоб залучити військовослужбовців, які отримали психічну травму, у процес відновлення. У цьому випадку важливо враховувати індивідуальні особливості військовослужбовців;

7) принцип відповідності реабілітаційних заходів адаптаційним можливостям особистості військовослужбовців;

8) участь у реабілітаційному впливі командирів, медичних працівників, психологів, офіцерів органів виховної роботи, товаришів по службі [4].

Варто визнати, що соціально-психологічна реабілітація – це важлива складова діяльності, що забезпечує підтримку необхідного боєздатного стану військовослужбовців, сприяє попередженню інвалідності, дозволяє відновлювати психічну рівновагу людей, створює умови для адаптації військовослужбовців, які отримали психічні травми.

Реабілітація військовослужбовців – це система медичних, психологічних і професійних заходів, спрямованих на попередження розвитку патологічних процесів, які призводять до втрати працездатності, ефективного і раннього повернення військовослужбовців до професійної діяльності. Виділяють такі види реабілітації військовослужбовців: медичну, психологічну, професійну та екстрену.

Медична реабілітація військовослужбовців – це система медичних заходів, спрямованих на попередження зниження і втрати працездатності,

якомога швидше відновлення порушених функцій, профілактику ускладнень і рецидивів захворювань військовослужбовців та повернення їх до професійної діяльності.

Психологічна реабілітація військовослужбовців – це заходи щодо своєчасної профілактики і лікування психічних порушень, формування у військовослужбовців свідомої потреби в активній участі в реабілітаційному процесі.

Професійна реабілітація військовослужбовців – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення професійних навичок або перенавчання військовослужбовців, вирішення питань їх працевлаштування.

Екстрена реабілітація військовослужбовців – це комплекс заходів щодо своєчасного попередження і швидкого відновлення порушених психосоматичних функцій, спрямованих на підтримку працездатності, відповідної надійності діяльності військовослужбовців і профілактику у них різних захворювань [5, с. 151–152].

З початку збройного конфлікту на сході України за даними Служби безпеки України з полону самопроголошених ЛНР/ДНР було звільнено щонайменше 3084 особи. Серед них є і військовослужбовці Служби безпеки України. Військовополонені становлять особливу категорію, адже вони часто зазнають не лише катувань під час допитів, але й жорстокого поводження з мотивів помсти [6, с. 4, 12].

Відомо, що безоплатне медичне забезпечення та реабілітація входять до переліку базових пільг, встановлених Законом України «Про соціальний правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей». Що більше, абзац 6 пункту 1 ст. 11 цього Закону визначає, що військовослужбовці, учасники бойових дій та прирівняні до них особи, а також особи, звільнені з військової служби, які брали безпосередню участь в Антитерористичній операції чи виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах, обов'язково повинні пройти безоплатну психологічну, медико-психологічну реабілітацію у відповідних центрах. Порядок проведення реабілітації та відшкодування вартості проїзду встановлюються Кабінетом Міністрів України [7].

Також абзац 7 пункту 3 статті 11 цього Закону визначає, що військовослужбовці, які отримали захворювання, пов'язане з виконанням обов'язків військової служби, після лікування у військово-медичному закладі охорони здоров'я мають право на позачергове одержання путівок до санаторно-курортних та оздоровчих закладів Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів [7].

Участь у проведенні Антитерористичної операції на Сході України українських військовослуж-

бовців, які морально не готові до бойових дій, стає причиною посттравматичних стресових розладів. Посттравматичний стресовий розлад визначається як відсунута або затяжна реакція на стресогенну подію чи ситуацію винятково загрозливого або катастрофічного характеру, які можуть зумовити дистрес майже у будь-кого [8, с. 435].

Діагностичними критеріями дезадаптації особистості є такі: ворожість або недовір'я до світу; соціальна відстороненість; відчуття спустошення й безнадії; хронічне відчуття хвилювання, постійної загрози, існування «на межі»; відчуження [8, с. 436].

Згідно теорії Г. Сельє, стрес (англ. stress – напруга, тиск, навантаження) є неспецифічною відповіддю організму на будь-яку пред'явлену йому вимогу, що може синтоксичний (примирення) або кататоксичний характер (боротьба). Перша реакція на стресову ситуацію – здивування або тривога (мобілізація сил організму), наступна фаза – опір або адаптація до стресу, третя – виснаження, витрачання запасів енергії, що призводить до втоми. Реакція на стрес може бути біологічною та психічною. [9, с. 27, 68].

Девіантна поведінка військовослужбовців часто проявляється як в насильстві відносно інших, так і в аутоагресії, що може характеризуватися ризикованими діями, суїцидальними спробами тощо.

Організацію медичної реабілітації в Службі безпеки України визначає Інструкція про порядок організації медичної реабілітації в системі Служби безпеки України. Координацію роботи закладів охорони здоров'я СБУ з питань відбору, направлення, проведення медичної реабілітації та забезпечення ефективного використання їх ліжкового фонду здійснює Військово-медичне управління.

На медичну реабілітацію направляються: до відділення реабілітації санаторію – співробітники-військовослужбовці СБУ (далі – військовослужбовці); до лікарні – особи, які перебувають на медичному обліку у лікувально-профілактичних закладах СБУ (за винятком осіб до 18 років), а також, на основі договору, – інші особи.

Реабілітаційне лікування, насамперед, отримують особи, які перебувають на медичному обліку у лікувально-профілактичних закладах Служби безпеки України. Направлення особи на медичну реабілітацію здійснюється за її згодою відповідно до показань.

До відомчого санаторію Служби безпеки України в м. Одеса направлення на медичну реабілітацію здійснюється згідно показань: вегетативні прояви, донозологічні та преморбідні стани, що характеризуються напруженням механізмів адаптації або зниженням функціональних можливостей із задовільними показниками соціальної та професійної адаптації; стани, які виникли в ре-

зультаті негативного впливу несприятливих факторів професійного та навколишнього середовища під час виконання завдань оперативно-службової діяльності (гравітаційне перевантаження, переохолодження, вплив спекотного та/або вологого клімату, контакт зі шкідливими речовинами та іонізуючим випромінюванням, специфічний та неспецифічний вплив шуму та інші); зниження емоційно-вольової активності та розумової діяльності, що супроводжується астеничним та гіпостенічним синдромом; наявність негативних когнітивно-поведінкових реакцій за дезадаптивного статусу; затяжний стан емоційної напруги (тривоги, неспокою), повторні переживання психотравмуючих подій та хвороблива реакція на них, порушення сну, що відображаються на самопочутті, працездатності та потребують незначного психотерапевтичного та медикаментозного коригування; синдром хронічної втоми, гостра реакція на стрес; посттравматичний стресовий розлад [10].

Показання до медичної реабілітації у відомчому санаторії м.Трускавець Львівської області: вегетативні прояви, донозологічні та преморбідні стани, що характеризуються напруженням психічних механізмів адаптації або зниженням функціональних можливостей організму із задовільними показниками соціальної та професійної адаптації; стани, які виникли у результаті негативного впливу несприятливих факторів професійного та навколишнього середовища в період виконання завдань оперативно-службової діяльності (переохолодження, вплив спекотного та/або вологого клімату, гравітаційне перенавантаження, контакт зі шкідливими речовинами та іонізуючим випромінюванням, специфічний та неспецифічний вплив шуму тощо); зниження емоційно-вольової активності та розумової діяльності, що супроводжується астеничним та гіпостенічним синдромом; перенесені безпосередньо в момент загрози життю та здоров'ю співробітника гострі реакції на ситуацію у вигляді загальмованості («ступору») або збудження, паніки; затяжний стан емоційної напруги (тривоги, неспокою), повторні переживання психотравмуючих подій та хвороблива фіксація на них, порушення сну, що відображаються на самопочутті, працездатності та потребують незначного психотерапевтичного та медикаментозного коригування; дезадаптивні поведінкові реакції у сфері міжособистісних стосунків, що проявляються у підвищеній дратівливості, безпідставній агресивності, конфліктності, замкнутості, помірній зміні характерологічних особливостей (прояв та загострення акцентуованих особливостей) та особистісних установок [10].

Також Інструкцією визначені протипоказання до направлення на медичну реабілітацію, переважно вони стосуються гострих періодів захворювань. До відділення реабілітації санаторію особа

може бути направлена за рахунок кошторисних призначень СБУ не більше одного разу на рік. Показання та протипоказання щодо медичної реабілітації встановлює лікар-куратор на підставі даних диспансерного нагляду, результатів попереднього лікування та діагностичних обстежень. Про потребу в медичній реабілітації особи, яка проходила лікування в госпіталі або перебуває під динамічним наглядом, лікар-куратор робить запис у медичній картці стаціонарного хворого [10].

Отже, реабілітація як процес відновлення фізичних, психічних та соціальних ресурсів співробітника (працівника) оперативного підрозділу Служби безпеки України, учасника бойових дій, має бути інтегративною, включати психотерапевтичні, психодіагностичні, психокорекційні, профілактичні, профорієнтаційні заходи, використовуючи як індивідуальні, так і групові форми психосоціальної роботи (консультування, групова корекція, аутотренінг, саморегуляція тощо). Ефективні реабілітаційні заходи спрямовуються не лише на виведення людини з кризового стану, а і на розвиток нових життєво важливих умінь. Найбільш успішними є результати соціально-психологічної роботи, коли не лише з'ясовуються причини розладів, а і формується у військовослужбовця потреба в особистісному зростанні та розвиткові закладених можливостей.

Література

1. Тополь О. В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. Підготовка фахівців у системі професійної освіти. 2015. № 124. С. 230–233.
2. Лесков В. О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах». Хмельницький, 2008. 22 с.
3. Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф (Київ, 30 березня 2016 р.): у 2 ч. / ред. кол.: В.В. Черней, М.В. Костицький, О.І. Кудерміна та ін. Київ: НАВСУ, 2016. Ч. 2. 178 с.
4. Мушкевич М.І., Федоренко Р.П., Мельник А.П. Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім'ям: кол. монографія / за заг. ред. М.І. Мушкевич. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 260 с.
5. Термінологічний словник-довідник менеджера охорони здоров'я / упорядк. М.П. Бойчак, Я.Ф. Радиш / передм. та заг. ред. В.Я. Білий, Б.П. Криштопа. К.: Вид-во «Преса України», 2001. С. 151–152.
6. Гладун А., Охотнікова Н., Мартиненко О. Аналіз дій держави щодо військовополонених після їх звільнення: проблеми доступу до лікування та психологічної реабілітації: інформаційний звіт Української Гельсінської спілки з прав людини та Харківської

правозахисної групи. / Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група. Київ, 2017. 13 с.

7. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р. / Верховна Рада України. ВВР України. 1992.

8. Напреенко О.К., Влох І.Й., Голубков О.З. Психіатрія: підручник / за ред. проф. О.К. Напреенка. К.: Здоров'я, 2001. 584с.

9. Сельє Г. Стресс без дистресса / общ. ред. Е.М.Крепса / пер. с англ. А.Н. Лука, И.С. Хорола. М: Прогресс, 1979. 123 с.

10. Наказ Служби безпеки України «Про затвердження Інструкції про організацію медичної реабілітації в Службі безпеки України» № 512 від 15.11.2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2035-12#n55>.

Анотація

Сервецький І. В., Назаренко О. Л. Соціальна реабілітація співробітників (працівників) оперативних підрозділів Служби безпеки України. – Стаття.

У статті висвітлюються теоретико-методологічні засади медичної реабілітації співробітників (працівників) оперативних підрозділів Служби безпеки України. Охарактеризовано наслідки та можливі шляхи подолання посттравматичного стресового розладу.

Ключові слова: соціальна реабілітація, медична реабілітація (відновне лікування), психологічна реабілітація, співробітники оперативних підрозділів, посттравматичний стресовий розлад.

Аннотация

Сервецкий И. В., Назаренко Е. Л. Социальная реабилитация сотрудников (работников) оперативных подразделений Службы безопасности Украины. – Статья.

В статье освещаются теоретико-методологические принципы медицинской реабилитации сотрудников (работников) оперативных подразделений Службы безопасности Украины. Охарактеризованы последствия и возможные пути преодоления посттравматического стрессового расстройства.

Ключевые слова: социальная реабилитация, медицинская реабилитация (восстановительное лечение), психологическая реабилитация, сотрудники оперативных подразделений, посттравматическое стрессовое расстройство.

Summary

Servetskyi I. V., Nazarenko O. L. Social-psychological rehabilitation of employees (workers) of operative departments of the Security Service of Ukraine. – Article.

Theoretical methodological principles of medical rehabilitation of employees (workers) of operative departments of the Security Service of Ukraine are illuminated in the article, described consequences and possible ways of overcoming of post-traumatic stress-based disfunction.

Key words: social rehabilitation, medical rehabilitation (restoration treatment), psychological rehabilitation, employees of operative departments, post-traumatic stress-based disfunction.